

Övergångar mellan förskola, förskoleklass och skola som viktiga händelser för barn med olika förutsättningar och erfarenheter

Kenneth Ekström

Institutionen för tillämpad utbildningsvetenskap, Umeå universitet

kenneth.ekstrom@educ.umu.se

Den text som jag här nedan presenterar utgörs delvis av ett utdrag ur en forskningsansökan som handlar om att undersöka barns övergångar inom och mellan utbildningsinstitutioner. Ansökan har utformats i ett samarbete av en grupp forskare från flera lärosäten i Sverige med ett särskilt intresse för övergångars betydelse i barns liv. Jag använder ansökan som utgångspunkt för ett resonemang kring en av de metoder för datainsamling som projektet avser att använda sig av, intervju-metoden och då främst hur jag tänker kring utformandet av intervjusituationen.

I de flesta länder möter barnen tydliga övergångar under sin tid i förskola och skola. Övergångar har i alla civilisationer utgjort viktiga markerade händelser i människors liv. I forskargruppens tidigare studier (Garpelin 1997, 2003, 2004; Garpelin & Kallberg, 2008; Hellberg, 2007) har vi forskat kring den roll övergångar i förskolans och skolans värld kan ha i barns och ungas liv. Särskilt övergången till högstadiet kan ses som en modern form av passagerit, en av vuxen-världen organiserad och sanktionerad övergång mellan barndom och ungdom som nu fått den betydelse som kyrkans konfirmation tidigare haft. I studier av övergångar till högstadiet respektive gymnasiet (Garpelin 1997; Hellberg, 2007) har vi funnit hur krav och förväntningar i mötet med en ny institution kan utgöra kritiska händelser i barns och ungas liv, särskilt med avseende på delaktighet och marginalisering. För att förstå hur skolans övergångar kan utgöra kritiska händelser, har Garpelin (2003, 2004) infört begreppen individuell och kollektiv utsatthet. För att förstå förskola/skola och vilken betydelse deras praktiker har för hur barn blir exkluderade och inkluderade föreslår vi en studie av vad övergångar betyder för barn med olika förutsättningar och erfarenheter.

Syfte och mål:

Vårt *syfte* är att få en fördjupad förståelse av vad övergångar mellan förskola, förskoleklass och skola betyder för barn med olika förutsättningar och erfarenheter.

Våra *frågeställningar*:

1. *vad kännetecknar barns övergångar mellan förskola, förskoleklass och skola?*
2. *vilken mening ger föräldrar dessa övergångar?*
3. *vilken mening ger verksamheternas pedagoger dessa övergångar?*
4. *vilken mening ges dessa övergångar ur ett retrospektivt perspektiv, särskilt när det gäller ungdomar som under sin skoltid bedömts vara i behov av särskilt stöd?*
5. *vad kännetecknar de pedagogiska miljöer som barn möter i förskola, förskoleklass och skola med avseende på exkluderande och inkluderande processer?*

Bakgrund

”Barnstugeutredningen” (SOU 1972:26/27) medförde något nytt i svensk förskola, då åldershomogena grupper fick vika för åldersblandade alternativ. Barnstugeutredningen föreslog indelning av barnen i åldrarna 0-3 år samt 3-6 år (Skolverket, 2003). Åldersindelningen har dock varierat över tid. ”Syskongrupper”, som snabbt blev en vanligt förekommande organisationsform, infördes för barn till 0 - 6 år och ”utvidgade syskongrupper” för barn till 0 - 12 år. Snart blev även åldersblandade klasser vanliga i grundskolans tidiga år (Sundell, 1995). Med 1994 års läroplan för grundskolan avskaffades stadioupdelningen officiellt. Vissa skolor fick ett konsekvent stadielöst koncept. Vanligen levde dock övergången till ”högstadiet” (årskurs 7 till 9) kvar. Vid införandet av förskoleklassen försvann 6-åringarna från förskolan. Antalet småbarnsavdelningar i förskolan ökade 2003-2008 med 44 % (Skolverket, 2009). Nu skedde alltså en utveckling mot mer åldershomogena barngrupper i förskolan, vilket ledde till fler övergångar för de yngre barnen (Ekström, 2007). Man kan förstå denna förändring på flera sätt. Pedagoger uppger att orsakerna till att man önskar förändra gruppindelningen är pedagogiska då mer homogena grupper underlättar anpassning av pedagogisk miljö och innehåll (Ekström, 2007). Utvecklingen kan också förstås som en reaktion på en krympande ekonomi med växande barngrupper (A.a., jfr även Bernstein 2000). Skolverket menar att ökningen av antalet små-

barnsgrupper kan tyda på att de yngre barnens behov lättare kan tillgodoses med en mer renodlad åldersindelning (Skolverket, 2003). Oavsett hur man vill förklara förändrade grupsammansättningar i förskolan så kvarstår det faktum att barn deltar i ett ökat antal övergångar, att familjer oftare har barn i flera grupper samtidigt och att det finns lite kunskap om vad dessa övergångar innebär för barn och särskilt för utsatta barn.

Svenska studier av barns övergångar fram till skolstarten har främst gällt förskola – förskoleklass – skola (Ekström, Garpelin & Kallberg, 2008). Mer sällsynt är forskning om hur man hanterar barn med olika förutsättningar och erfarenheter som möter dessa verksamheter. Sammantaget är de studier vi granskat oftast empiriska utan större teoretisk förankring. Studier av övergångar till förskolan och till skolan har dominerat. Det primära syftet har ofta varit att utröna hur skolans mottagande skall organiseras för att nå förbättrade studieresultat hos eleverna. De flesta studier har ett verksamhetsperspektiv, medan det ännu finns få studier av vad övergångar mellan förskola, förskoleklass och skola betyder för barn med olika förutsättningar och erfarenheter. Det är också mindre vanligt med studier av övergångar ur ett aktörsperspektiv. Studier av övergångar inom förskolan, t.ex. mellan avdelningar för olika åldersgrupper, lyser nästan helt med sin frånvaro.

Genom en mindre studie av övergångar i förskolan fann Garpelin och Kallberg (2008) hur dessa kan fungera som kritiska händelser för verksamheten, uttryckt i pedagogisk grundsyn och vad som utmärker den pedagogiska miljö där pedagoger möter barn med olika förutsättningar. Den mest framträdande skillnaden mellan de studerade förskolorna gäller om övergången organiseras utifrån att förbereda det enskilda barnet för den nya miljön eller om miljön skall förberedas för att kunna möta alla barn (Garpelin & Kallberg, 2008). Empirin är dock begränsad till intervjuer av förskollärare vid två förskolor, och barns eller föräldrars perspektiv kommer endast fram genom pedagogerna.

En annan studie inom forskargruppen (Garpelin, Sandberg, Andersson & Hellblom-Thibblin, 2009) kan ses som en förstudie till det aktuella projektet. Här studeras två barngrupper först i förskoleklass (f-klass) och sedan efter att de börjat skolans första år. Båda studierna visar hur det är möjligt att få en djupare förståelse av övergångar under förskoletiden, i f-klass och skolans första år, genom att göra intervjustudier och etnografiska fallstudier. Med en mer om-

fattande studie skulle vi kunna få ytterligare fördjupad kunskap om vad övergångar betyder för barn med olika förutsättningar och erfarenheter.

”Vid övergången till den nya verksamheten skall särskild uppmärksamhet ägnas de barn som behöver särskilt stöd” (Skolverket, 2006, s. 12). På så sätt markeras i läroplanen att övergångar kan ses som en kritisk händelse under förskoleåren, här från förskola till f-klass, skola respektive fritidshem. Vår senaste studie (Garpelin, Sandberg, Andersson & Hellblom-Thibblin, 2009) pekar på att hur man hanterar övergångar kan ha betydelse för barnens förutsättningar att nå de uppnåendemål som blir aktuella när barnet möter skolans värld. Här aktualiseras åter frågan: Skall övergångar organiseras som kollektiva riter eller som individuella projekt att bemästra för det enskilda barnet?

För att förstå förskolan och skolan som exkluderande och inkluderande verksamhet, hävdar vi att det kunde vara fruktbart att studera övergångar som kritiska händelser, där valet mellan att göra miljön beredd eller barnet beredd står i fokus. Forskning om övergångar kan antas ha betydelse för att förstå hur villkoren och utformningen av pedagogiska praktiker i förskola och skola inverkar på barns och ungas liv, särskilt med avseende på förutsättningar för delaktighet och lärande.

Metod

En interpretativ ansats med rötter i hermeneutik och fenomenologi väljs för att få en fördjupad förståelse av den mening aktörerna ger övergångarna. Tolkningsperspektiv med utgångspunkt i relevanta teorier utvecklas. Vi utgår från ett tidigare utvecklat *relationellt* tolkningsperspektiv till vilket begreppet *priming events* (Corsaro et al., 2000) knyts. ”Priming events” används för att beskriva aktiviteter där barn förbereder sig för det som komma skall, där de med sitt deltagande föregriper hur det eventuellt skall komma att bli. Corsaro fokuserar på relationen mellan handlingar i skolkulturerna och sociala representationer hos barn och föräldrar samt hur dessa handlingar och sociala representationer påverkar transitionen till skolan. Med vår forsknings ansats väljer vi datainsamlings- och databearbetningsmetoder som är vanliga inom etnografisk forskning: deltagande observation, enkäter, intervjuer och dokumentstudier.

Delstudie 3 Enkät och intervjustudie

Nedan presenteras tankarna kring datainsamling i mitt eget huvudbidrag i en av delstudierna (delstudie 3). Huvudfrågan är: *Vilken mening ger verksamheternas pedagoger barns övergångar mellan förskola, förskoleklass och skola?* För att undersöka verksamheternas pedagogers perspektiv, planeras dels enkäter till 200 pedagoger som arbetar med sista året i förskola, med f-klass eller med årskurs 1, dels 25 intervjuer med ett urval pedagoger från enkäten. En pilotstudie i form av intervjuer genomförs. Resultatet ligger till grund för utformning av enkät och intervjumanual. I det följande kommer jag att redogöra för mina reflexioner kring hur jag tänker bygga upp intervjusituationen.

Intervjuerna behöver förberedas med en intervjuguide (Patton, 1987). Guiden skapar ett stöd eftersom jag då i förväg tänkt över vad jag vill att samtalet ska kretsa kring så det behandlar frågor som anknyter till syftet för studien. Den övergripande frågan inför formuleringen av mina intervjufrågor är därför hur jag ska fånga in mitt syfte. Hur kan man få en beskrivning av den pedagogiska praktiken och den mening som den ges av aktörerna i en intervjusituation? Manualen bör ta sin utgångspunkt i syftet att fånga aktörernas mening i relation till didaktiska frågor (vad, hur och varför personal handlar vad gäller organisation av övergångar och genomförande). Intervjuguiden kan också ses som något som delvis ger en struktur till samtalet även om en intervjuguide är betydligt friare än standardiserade intervjuer (Svensson & Starrin, 1996). Det är inte helt oviktigt att fundera över i vilken ordning olika frågeområden och teman ska komma i en intervjuguide. Efter de inledande frågorna, som syftar till att få tillgång till bakgrundsdata men som också ska skapa en trygg stämning mellan informant och intervjupersonen, introduceras teman som jag vill få belysta genom frågor relaterade till den aktuella verksamheten. Detta att inleda med lite bredare frågor som berör området för en studie är ett ganska vanligt tillvägagångssätt (Erlandson, 1993). Pedagogerna ombeds således beskriva sitt arbete varvid teman knutna till övergångar och barns och föräldrars delaktighet och inflytande behandlas. I studien som helhet ingår också observationsmaterial, men som beskrivits här ovan är mitt bidrag begränsat till intervjubaserat material. För att minimera risken att informanternas utsagor blir alltför generella och inbäddade i diskurser knutna till vad som kan ses som norm för verksamheten ser jag det som viktigt att i intervjun försöka komma så nära den faktiska praktiken som möjligt. Pedagogerna uppmanas därför, efter att de bredare frågorna avhandlats, att ge konkreta beskrivningar av de fenomen som de tar upp. Av särskilt intresse är då berättelser om enskilda barns övergångar och om vad som varit försvårande eller vad som underlättat för barnen. På detta sätt

byggs samtalet upp från att behandla informanternas personliga historia till att ge generella beskrivningar av praktiken vilka sedan konkretiseras genom exempel i form av berättelser.

Jag föreställer mig att berättelserna av faktiska situationer skulle kunna bidra till att jag kan få en djupare uppfattning om hur informanterna ser på sitt arbete men också hur de upplever barns situation. När de konkreta situationerna återskapas i deras minne tänker jag mig att berättelserna också kan bli emotionellt laddade och att informanterna därigenom kan komma närmare den faktiska praktiken och ge en fullödigare beskrivning av händelser. Samtalet övergår på så sätt från ett allmänt och generellt plan till ett mer konkret och specifikt. Jag vill därigenom komma närmare vad som sker vid en förskola, hur handlingarna utförs och vilken mening dessa ges av informanterna.

Referenser

- Bernstein, B. (2000) *Pedagogy, Symbolic Control and Identity - Theory, research, Critique*. Bristol: Taylor and Francis Ltd.
- Corsaro, W.A. & Molinari, L. (2000) Priming Events and Italian Children's Transition from Preschool to Elementary School: Representations and Action. *Social Psychology Quarterly*, 63, (1), 16 -33.
- Ekström, K., (2007) *Förskolans pedagogiska praktik – ett verksamhetsperspektiv*. Umeå: Umeå universitet.
- Ekström, K., Garpelin A. & Kallberg, P. (2008) Övergångar under förskoleåren som kritiska händelser för barnet, föräldrarna och verksamheten - en forskningsöversikt. I *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*. Umeå : Fakulteten för lärarutbildning. Årg 15:1, s. 45 – 62.
- Erlanson, D.A. (red.) (1993) *Doing naturalistic inquiry: a guide to methods*. Newbury Park, Calif.: Sage.
- Garpelin, A. (1997) *Lektionen och livet*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Garpelin, A. (2003) *Ung i skolan. Om övergångar, klasskamrater, gemenskap och marginalisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Garpelin, A (2004) *Accepted or Rejected in School. European Educational Research Journal*. 3 (4), 729-742.

- Garpelin, A., Kallberg, P. (2008) Övergångar i förskolan som kollektiva passageriter eller smidiga transitioner – en intervjustudie. I *Tidskrift för lärarutbildning och forskning*. Umeå : Fakulteten för lärarutbildning. Årg 15:1, s. 63 – 84.
- Garpelin A., Sandberg G., Andersson S. & Hellblom-Thibblin T. (2009) *Hur klarar skolan åtgärdsгарantin– att ge stöd åt alla barn, att kunna läsa, skriva och räkna när de lämnar årskurs 3?* Västerås: Västerås Kommun.<http://www.vasteras.se/Tvarsnittsdokument/Grundskolen%C3%A44mnd/utvarderinglasaskrivaraknamdh20091215.pdf>
- Hellberg, K. (2007) *Elever på ett individuellt anpassat gymnasieprogram: Skolvardag och vändpunkter*. Nationella Forskarskolan I Pedagogiskt Arbete (NaPa), No 9. Linköping Studies in Pedagogic Practices, No 4., Linköping Studies in Education and Psychology, No 117
- Patton, M.Q. (1987) *How to use qualitative methods in evaluation*. Newbury Park, Calif.: Sage Publications.
- SOU 1972:26/27. *Förskolan del 1/del2. Barnstugeutredningen*.
- Skolverket (2003) *Gruppstorlekar och personaltäthet i förskola, förskoleklass och fritidshem [Elektronisk resurs]*. Stockholm: Skolverket.
<http://www.skolverket.se/publikationer?id=1205>
- Skolverket. (2006) *Läroplan för förskolan Lpfö 98*. Stockholm: Skolverket/Fritzes.